

II. RENDSZERES RÉGÉSZETI KUTATÁSOK

A Zabola és Tamásfalva között elterülő síkságból kiemelkedik egy ovális domb, amelyet a nép „Tatárhalom”-nak nevez. A domb neve ahhoz a néphagyományhoz fűződik, amely szerint az 1658. augusztus–szeptemberi tatár betörés alkalmával a székelyek Zabolán a tatárokat csatában megverték, és az elesetteket e dombon temették el.³³ Ezzel magyarázzák a szántás alkalmával felszínre kerülő sírmaradványokat.³⁴ A szakirodalom erről a helyről régészeti leleteket egészen 1942-ig nem tartott nyilván.³⁵ Székely Zoltán, a Székely Nemzeti Múzeum egykori régész-igazgatója a 20. század negyvenes éveinek elején a dombot megvizsgálta, s a felszínen összegyűjtött cseréptöredékek alapján bronzkori település létezését alapította meg.³⁶

Az 1960-as évek végén Ion Hagiú, zabolai tanító a Tatárhalmon gödröket ásott, és azokon őskori edények töredékeit találta. Az értékes leletek szükségessé tették a hely rendszeres régészeti feltárását.

A Zabolát és Tamásfalvát összekötő út mentén fekvő Tatárhalom észak-dél irányban elnyúló ún. „tanú-hegy”, (3. ábra). A krétakori homokkőből álló dombot kékes-szürkés pala és 30–60 cm vastag földréteg borítja. Az északi és déli oldal lankás, a keleti és nyugati meredek. A domb teteje keskeny, lapos fennsík. Az ásatások 1969. július 17. és 25., valamint 1970. július 15. és augusztus 20. között zajlottak. A domb északi oldalán húzott kutatóárkok a magaslat

33 SZÉKELY Zoltán 2002, 41–53.

34 ORBÁN Balázs 1869, 145.

35 ROSKA Márton 1942, 309.

36 SZÉKELY Zoltán 1994, 277.

tetején egykor létezett kora bronzkori település védőárkát vágták át. A védőárokból kiásott fekete földből a kora bronzkori településnek az idő folyamán lecsúszott maradványai kerültek elő. A védőárokra merőlegesen, észak-dél irányban húzott kutatóárokban, a dombtető szélén középkori sírok kerültek elő. 1969-ben nyolc sír került elő, 1970-ben viszont az egész temető feltárára került.³⁷

II. 1. A kora bronzkori település

A kora bronzkori kultúrréteget az erózió az évezredek során teljesen lemosta, így eredeti helyén, – *in situ* – semmi sem került elő. A cserépanyag, állatidolumok, csont- és kőeszközök egy új – eredetileg ismeretlen kultúrát képviselnek, amely a névadó település után, a régészeti szakirodalomban a *Zabola-kultúra* vagy *Zabola-csoport* elnevezést kapta.

A gazdag kerámiaanyagból, habár elég töredékes, több jellegzetes, a kultúrára jellemző edényformát sikerült elhatárolni. Ezek a következők:

1. Ovális vagy körteformájú, magas testű amfora, melyet a vállon két hengeres füllel láttak el. Az egyetlen kiegészített példány Ion Hagiu zabolai tanító magángyűjteményében található, aki nem engedte, hogy tanulmányozzuk (4. ábra). Rendelkezésünkre áll viszont egy jó pár hengeres edényfűl, mely biztosan ezen amfora típushoz tartozik (5. ábra). Ezek a fülek különböző formájúak lehetnek, egyesek domborúak, mások íveltek, vannak köztük orsóformájúak. Ennek az edényformának az eredetét a dél-dunai rézkori környezetben kell keresnünk.

³⁷ SZÉKELY Zoltán 1973, 219–228.

2. Hengeres nyakú, hordóhasú edény, vállán két szalagfüllel. Az egyetlen kiegészített példány a kultúrához tartozó egyetlen zsugorított sírjából került elő (6. ábra). Ez az edénytípus a Coțofeni (Kolozsokorpád) kultúra³⁸, a Schneckenberg³⁹ és Livezile⁴⁰ (Vlădhăza) csoport teremtéseiből ismert. A Kárpátokon kívüli területen megjelenik a Cernavodă II-Foltești⁴¹, Căteul Nou⁴² és Zimnicea⁴³ típusú anyagokban, valamint a Glina-kultúra kerámiájában⁴⁴.

3. Kis- vagy nagyméretű, tölcséres nyakú tálak (Trichterbecher), (7. ábra). Mind kívül, mind pedig belül a felületük ki van fényezve. Egyes példányok alsó része érdes felületű (8. ábra). Ez az enyhén kifele ívelő peremű edénytípus a legjellemzőbb a Zabola-kultúrára, hasonlóságot mutat a Schneckenberg-kultúra anyagával.⁴⁵

4. Az edény pereméből kiinduló, füllel ellátott kannák, melyek elég ritkák a Zabolán előkerült kerámiaanyagban (9. ábra). Tipológiai besorolásuk nehézségekbe ütközik, mivel nem ismerjük ezen edények alsó részének a formáját. Fényezett felületűek és finom iszapolásúak. Egyes változatai a délnyugat-erdélyi, kora bronzkori településeken is ismertek.⁴⁶A legközelebbi analógiát erre az edénytípusra is a Schneckenberg-kultúrában találunk.⁴⁷

5. Gömb alakú, hengeres nyakú, enyhén kifele nyíló peremű edények (10. ábra). Domború testük néha a vállon benyomott díszítéssel van ellátva, mások díszítés nélküliek. Ezek a kis

38 ROMAN, I. Petre 1976, 21, 23/3 tb.

39 PROX, Alfred 1941, 2/1 tb., 4.

40 CIUGUDEAN, Horia 1996, 21/12. ábra.

41 PETRESCU-DĂMBOVIȚA, Mircea – DINU, Marin, 1974, 15. ábra.

42 LEAHU, Valeriu 1965, 5.

43 ALEXANDRESCU, D. Adina 1974, 6/6 ábra.

44 ROMAN, I. Petre 1976, 5/5–6. ábra; ULANICI, Alexandru, 1979, 27–38.

45 PROX, Alfred 1941, 22, 5–6 ábra.

46 ANDRIȚOIU, Ion, 1992, 14/19. tábla.

47 PROX, Alfred 1941 34/14, 15. ábra.

amforák elég gyakoriak Zabolán. Hasonló edényformákat találunk a Livezile (Vládháza) típusú anyagban⁴⁸, de a késői Vučedol – Debelo Brdo típusú környezetben is, valamint a post-Vučedolban.⁴⁹

6. Ászkoszok vagy madár alakú edények (11. ábra). Ezek jól ismertek a Schneckenberg-kultúrából.⁵⁰

7. Különböző típusú és formájú cseréptalak. A legtöbb félköríves alakú, vállban kerekített, kifele nyíló peremmel (12. ábra). A leggyakoribb a tölcséres szájú (Trichterrandschüssel) edény. Ez a típus a Kárpátok mindkét oldalán ismert a kora bronzkorból, de megjelenik a közép-európai késő rézkori csoportokban is, amilyen a Mödling-Zöbing, a Jevišovice B⁵¹, valamint a dél-dunai Cernavodă III, Cernavodă II-Foltești-ben⁵² vagy a Coțofeni-kultúrában⁵³. Leggyakrabban a Glina-Schneckenberg környezetben.⁵⁴

A településen egy zsugorított női sír is előkerült. Az antropológiai elemzések alapján a jó megtartású női váz életkora 31-37 évre becsülhető. Méretei alapján a koponya dolichoorthomesokran, hyperleptoprosop, mesokonch, chamaerrhin, a számított testmagasság nagy (Manouvrier: 1623, Pearson: 1567 és Bach: 1628 mm). A fenti jellegek alapján elmondhatjuk, hogy az eltemetett egyén magas termetű, leptodolichomorfként határozha-

48 CIUGUDEAN, Horia 1996, 8/7, 9/2, 16/8–9. tábla.

49 GOVEDARIČA, Balsa 1989, 1/4, 2/1, 3/3–4, 5/11, 8/8. tábla.

50 SZÉKELY Zoltán 1971, 389; ZAHARIA, Eugenia 1995, 285.

51 MEDUNOVA-BENEŠOVÁ, Anna 1981, 3/16. tábla.

52 BERCIU, Dumitru; MORINTZ, Sebastian; ROMAN, I. Petre 1973, 5/3, 5, 7, 12. tábla.

53 ROMAN, I. Petre 1976a, a/20.

54 PROX, Alfred 1941, 7–11. ábra; BICHIR, Gheorghe 1962, 7/3,7. ábra; ULANICI, Alexandru 1975, 15/1–3,7. ábra.

tó meg, s mint ilyen az atlantomediterrán típusba sorolható.⁵⁵ E típus bronzkori előfordulása Zabolán beleillik az eddigi kutatások által megrajzolt képbe: mediterrán és azon belül atlantomediterrán típus egyaránt gyakori a környező területek neolitikus-réz-kori kultúráiban, de a szomszédos területek bronzkori népességeinek körében is.⁵⁶ Az, hogy mediterrán típus, ezen belül pedig atlanti mediterrán, azt bizonyítja, hogy e kultúra déli eredetű (13. ábra). A sír egyetlen melléklete egy hengeres nyakú, domború testű amfora volt, melyet két szalagfüllel láttak el és a halott bal oldalán, a csípő mellett helyeztek el (6. ábra).

Először meghatározásban, E. Zaharia véleménye szerint, a Zabolán előkerült anyag számos, a Cernavodă II-Foltești, Râmnicelu, Coșereni-ből ismert elemeket tartalmaz és feltehetően a Monteoru-kultúra kialakulásának képezte az alapját.⁵⁷ A Zabola-kultúrára annyira jellemző hengeres nyakú, két füllel ellátott, hordóhasú amforák megtalálhatók a Zimniceán feltárt temető anyagában⁵⁸, a Cernavodă II-Foltești-ben⁵⁹, Cățelul Nou-ban⁶⁰ és a Glina-kultúra anyagában.⁶¹ A Kárpátokon belüli környezetben jelen vannak a Coțofeni-kultúrában,⁶² a Livezile típusú településeken,⁶³ és a Schneckenberg-kultúrában.⁶⁴ Eredetét a dél-dunai térségben kell keresnünk.

55 K. ZOFFMANN Zsuzsa 1994, 307.

56 NECRASOV, Olga; CRISTESCU, Mircea 1965, 129–161; NEMESKÉRI János 1961, 39–47; LIPTAK Péter 1957, 3–4, 14–16.

57 ZAHARIA, Eugenia 1980, 36.

58 ALEXANDRESCU, D. Adina 1974, 6/6. Tábla.

59 PETRESCU-DÂMBOVIȚA, Mircea – DINU, Marin, 1974, 15. ábra.

60 LEAHU, Valeriu 1965, 5. ábra.

61 ROMAN, I. Petre 1976, 5/5–6. ábra; ULANICI, Alexandru 1979, 8/5. ábra.

62 ROMAN, I. Petre 1976a, 21, 23/3. tábla.

63 CIUGUDEAN, Horia 1996, 21/12. ábra.

64 PROX, Alfred 1941, 2/3. tábla.

JÁNOS
TÁRSASÁG

A csontváz nyakán talált zöld elszíneződés, amely egy bronz ékszerre utal, a gyakori hengeres fülek és a kerek gombdíszek arra utalnak, hogy ez a kultúra a kora bronzkorból való. Egyes elemek és edénytípusok jelzik, hogy ez az anyag hozzájárul a Schneckenberg és a Monteoru kultúrák kialakulásához. A legtöbb analógiát a zimniceai temető anyagában, valamint a Livezile típusú településeken találunk. A kőszekrény hiánya a temetkezési rítusban szintén azt jelzi, hogy a Zabola-kultúra megelőzi a Schneckenberg-kultúrát. E. Zaharia szerint ez a kultúra a délről betörő Cernavodă II, Foltești, Coșereni, Răcăciuni, Zimnicea hatásra alakult ki és egy pre-Schneckenberg kultúra, amely a kora bronzkor kezdetét képviseli Délkelet-Erdélyben. J. Machnik szerint a Zabola-csoport, akárcsak a Zimnicea, bizonyos Ezero III típusú balkáni beszivárgás nyomán jött létre.⁶⁵ H. Ciugudean véleménye szerint Délnyugat-Erdélyben a kora bronzkor kezdetét a Livezile típusú települések képviselik, amelyek Coșofeni alapon alakultak ki, Vučedol és Cernavodă II-Foltești elemekkel keveredve. A Livezile csoport nyugaton a késő Vučedolnak és a Makó-csoportnak felel meg, keleten pedig a Schneckenberg A és a „Govora-Runcur”-al egykorú, amely délen a Glinakultúra egyik fejlődési fázisát képezi⁶⁶. A Zabola-kultúrának Délkelet-Erdélyben jól körülhatárolt kronológiai helyzete van és a Coșofeni I. és a Schneckenberg A közt helyezkedik el.⁶⁷ A Petre I. Roman által kidolgozott relatív kronológiai rendszer szerint a kora bronzkor I. b alegységét képviseli.

65 MACHNIK, Jan 1987, 39.

66 CIUGUDEAN, Horia 1996a.

67 ROMAN, I. Petre – DODD-OPRIȚESCU, Ane – JÁNOS Pál 1992, 76.

II. 2. A késő Árpád-kori temető

Az ásatások során 192 sír került elő. Ezek nagy részének metszetét nem lehetett megfigyelni, mert a sír ásásakor a gödröt a sziklás talajig lemélyítették, s az erózió a földréteget lekoptatta. A sírok mélysége 20-75 cm között volt. A csontvázak nagyrészt a humuszréteg alatt feküdtek. A gyermeksírokat nem ásták olyan mélyre, mint a felnőttekét. A csontvázaknál a fej csak két sírnál (75., 77.) volt mélyebben, mint a medence. A 21., 22., 23., 24., 25., 32., 34., 35., 38., 40., 45., 48., 51., 53., 55., 59., 59a., 64., 66., 90., 93. sírnál a fej magasabb szinten volt, mint a test többi része; a szintkülönbség 10-20 cm között váltakozott. Ez a tény arra mutat, hogy a sírgödör alját nem ásták vízszintesen. Hét sírnál (14., 35., 81., 84., 104., 113., 164. sírok) koporsó, illetve cserfa-deszka maradványai kerültek elő. A 104. és a 113. síroknál a váz bal, illetve jobb oldalát a medencéig cserfa-deszka takarta. Koporsószeget nem került elő, így feltételezhető, hogy ezekben a sírokban a halottak nem koporsóba voltak eltemetve, hanem csak deszkákat helyeztek oldalra és azzal is takarták be őket. A 174. gyermeksírnál a csontváz fejénél élére állított lapos kövek voltak. A sírgödör téglalap alakú volt, lekerekített sarkokkal.

A sírok általában Ny–K tájolásúak voltak. Ettől az iránytól eltérnek a következő sírok: DNy–ÉK irányt mutat 15 női (2., 13., 17., 27., 53., 71., 81., 93., 104., 129., 139., 154., 155., 157., 173.), 15 férfi (18., 32., 33., 52., 72., 75., 91., 95., 98., 123., 136., 143., 146., 158., 162.) és 13 gyermeksír (1., 3., 62., 65., 70., 88., 96., 99., 110., 147., 148., 182., 184.), ÉNy–DK tájolású volt 4 női (61., 71., 81., 128.), 2 férfi (67., 72.), 3 gyermeksír (50., 65., 76.).

A halottakat hanyatt, kinyújtott karral temették el. Eltérő esetek a következők: jobb kéz a medencére 1 férfi (160.) és 4 női (2., 157., 166., 173.) sírnál. A bal kéz a medencére behajlítva 2 férfi (18., 84.) sírnál. Mindkét kéz a medencére 1 férfi (75.), 2 női (113., 165.) sírnál. A

JÁNOS
TÁRSASÁG

162. sír férfi vázánál a kezeket a mellkason összekulcsolták. A 159. sír női vázánál a jobb kéz könyökben behajlítva a mellkason volt. Kettős temetkezés, (gyerek 133.), férfi és női (134. sír) csak egy esetben került elő.

A temető sírjainál megfigyelt temetkezési szokások azonosak az Erdély nyugati részében,⁶⁸ valamint a Magyarországon⁶⁹ feltárt 10–11. századi kora középkori temetkezési szokásaival. A sírok egy részénél a sírgödör aljánál megfigyelt szintkülönbségek a zalavári 11. századi temetőnél is megvoltak.⁷⁰ A „koporsós” temetkezés a 11. században már elég gyakori, a gellértegyházai temető sírjainak egyharmada ezt a szokást követi.⁷¹ A zabolai temetőben a „koporsós” sírok száma a koporsó nélküliekéhez viszonyítva csekély. A koporsók is inkább aljnélküli fakeretek lehettek. A cserfa-deszkákat valószínűleg ácsolták, erre utal a deszkák 5 cm-es vastagsága. Ilyen temetkezés ismeretes több magyarországi kora középkori temetőből. A gyermeksíroknak lapos kövekkel való körülrakása is erre a temetkezési szokásra vezethető vissza. Részleges temetkezésről csak egy esetben beszélhetünk, a 109. sírnál, ahol hiányzott a koponya. A többi hiányos csontváz (a 19., 22., 30a., 103., 131., 32. sírok) mind bolygatott sírokból került elő. Ami a sírok tájolását illeti, a Ny–K iránytól való eltérést a temetkezés időpontjával hozhatjuk összefüggésbe. Más tényezőt, (kor, nem, gazdasági-társadalmi helyzet) nem látunk indokoltnak.⁷² Az eltérés a kinyújtott karral való eltemetési szokástól néhány esetben mindkét nemnél megfigyelhető. Az imára kulcsolt kéz (162. sír) a honfoglalás kori temetőkben is előfordul, s nem köthető a ke-

68 ROSKA Márton 1913, 167; ROSKA Márton 1914, 125.

69 SZÉLL Mária 1941, 231–267; ZALOTAY Elemér 1957; NEMESKÉRI János–LIPTÁK Pál–SZŐKE Béla 1953, 1–4, 205; TÖRÖK Gyula 1962; BÁLINT Csanád 1971, 49–86; TETTAMANTI Sarolta 1971, 216.

70 TETTAMANTI Sarolta 1971, 228.

71 ZALOTAY Elemér 1957, 53.

72 TETTAMANTI Sarolta 1971, 228–229.

resztény temetkezési szokáshoz. A halott mellett csak egyetlen egy esetben került elő állati ételmelléklet (21. sír): egy szarvasmarha csont a jobb kéz mellett. Ez a szokás a petőfalvi hasonló korú temető 2. sírjánál is megfigyelhető volt. Mindkét sírban férfi volt eltemetve.

Mivel a temető egészen az 1962-es kollektivizálásig szántóterület volt, az eke a sírok egy részét az idők folyamán szántás közben felszínre hozta. A domb oldalán a mindössze 20-30 cm vastag földréteg különösen a gyermeksírokat nem védte meg a bolygatástól. A domb tetején, a magassági pontnál, 81 m²-nyi területet teljesen feldúltak. Ezt a részt az ásások során figyelmesen átkutatták, abban a reményben, hogy templommaradványok kerülnek elő. Templomnak azonban semmi nyoma nem volt. Ez arra utal, hogy itt csak sírmező volt. A feldúlt területet is számításba véve a sírok tényleges száma 210-230-ra becsülhető.

A temető térképe csak bizonyos mértékű soros temetkezést mutat, a családi síroknak az elkülönülése jól megfigyelhető néhány sírnál (75–78.), valamint két páros temetkezésnél (133., 134. sírok). Vannak helyek, ahol több férfi vagy több nő vagy több gyermek fekszik egymás mellett. Általában a női sírok férfisír mellett találhatóak. Egymásra temetkezés nem fordult elő. A sírok nemek szerinti megoszlása: 52 férfi, 67 nő és 70 gyermeksír.

A sírmező datálását nagyban elősegítik a sírokban talált ékszerek és pénzek. Az ékszerek között számbelileg az S végű hajkarikák uralkodnak. Ezek különböző méretben fordulnak elő. A leletanyagból hiányoznak a vastag huzalú, széles S végű darabok, melyek a 11. század elején jelennek meg.⁷³ A 62 db S végződésű hajkarika közül 15 db-nál a végződés bordázott díszítésű, a többi sima kiképzésű. A bordázása különböző szélességűre kalapált S végeken van. Ennek a díszítésnek a megjelenését a kutatók a Dunántúlon a 11. század második fe-

73 TÖRÖK György 1962, 45; TETTAMANTI Sarolta 1971, 218.

lére teszik.⁷⁴ Erdélyben a 11. századi várfalvi temetőben még nem jelenik meg a bordázott S végű hajkarika.⁷⁵ A Gyulafehérvárt feltárt temető, mely átnyúlik a 12. századba, jelzi ennek a hajkarika típusnak Erdélyben való használatát.⁷⁶ A 117. sírban talált két huzalból sodrott S végű karika a 10–11. században használt torques S végződés formájában való továbbélését jelzi. Állításunkat alátámasztja az a tény, hogy gyermekcsontváz nyakánál került elő, tehát a nyakon is viselték. Egyébként az S végű hajkarikák legkésőbbi változatai közé tartozik.

A 129. sír bepödrött végű hajkarikája Erdélyben Várfalváról ismeretes.⁷⁷ A 10. században és a 11. század elején gyakran előfordul a magyarországi kora középkori sírok leletanyagában.⁷⁸ Zabolán egyetlen egy sírban való előfordulása azt jelenti, hogy a temetkező közösség tagjai ezt az ékszert már nem nagyon használták.

A sima huzalból készült zárt, egymásra hajtott (156. sír) vagy nyitott végű, kör vagy körte alakú karikák (81. sír) a hajkarikák korai típusát képezik.⁷⁹ Megtaláljuk őket a várfalvi és a vajdahunyadi temetők leletanyagában is.⁸⁰ Ezek Zabolán az S végű hajkarikákkal együtt fordulnak elő.

A lecsipett végű karikákat ékszerként a fej körül az S végű karikákkal együtt használták. A letörött S végek mintájára készítették, s a 11. században az S végű hajkarikák állandó kísérője.⁸¹ Az ilyen karikákat gyűrűként is viselték (26., 27., 32., 106., 145. sírok).

74 SZŐKE Béla 1962, 35–36.

75 ROSKA Márton 1942, 152.

76 HORED, Kurt 1958, 59., 16. kép 20.

77 ROSKA Márton 1914, 7. kép 1.

78 SZŐKE Béla 1962, 35–36.

79 SZŐKE Béla 1962, 35; TÖRÖK György 1962, 100.

80 ROSKA Márton 1914, 5. kép 13, 5, 9; ROSKA Márton 1913, 3. kép, 2–3, 9.

81 ROSKA Márton 1913, 7. kép 7; HORED, Kurt 1958, 16. kép 9–18.

Az S végű hajkarikákat bőrszalagra erősítették. Ezt mutatja a 164. sírban talált S végű karika alatt előkerült bőrmaradvány. Erre a megállapításra jutottak a magyarországi kutatók is.⁸² Nők (2., 14., 34., 37., 51., 53., 61., 81., 99., 111., 129., 137., 154., 155., 156., 163., 168., 171., 180. sírok), férfiak (11., 27., 52., 54., 79., 119., 143., 160. sírok) és gyermekek (11., 105., 117., 147., 184. sírok) egyaránt viselték egyenként vagy párosával. Kivételt csak az 53. női sír – a bal fülnél öt karikával – és a 184. gyermeksír képeznek. Ez utóbbinál a jobb fülnél 5, a balnál 3 hajkarika volt, amelyeknek mérete is különbözött egymástól. A 118., 129., és a 155. sírokban 4 db hajkarika volt. Tipológiailag az előkerült hajkarikák az S végű hajkarikák legkésebbi típusát képviselik.

Fülbevaló – viszonyítva a többi ékszerhez – aránylag kevés került elő. A 31. női sír ezüst karika fülbevalója az egyik végén ráforrasztott öt kis gömbből álló gyöngykoszorúval, a korai 9–10. századi granulált fülbevalók leszármazottja. A szentes-szentlászlói 11. századi temető 67. sírjában talált granulációval díszített fülbevaló leegyszerűsített formája. A 112., ugyancsak női sír, bronz fülbevalója ismeretes a pilini 11. századi temető 74. sírjának a leletanyagából.⁸³ Ennek a két fülbevalónak a prototípusait a késő avarkorban, valamint a 9–10. században kell keresni.⁸⁴ A 151. és 156. sírokban előkerült nyitott végű karikák a korai magyar sírok kedvelt ékszere volt.⁸⁵

Az ékszerek egy másik csoportját képezik a gyűrűk, amelyek aránylag szép számmal kerültek elő. A nyitott fejes pántgyűrűk prototípusait a honfoglalás kori és kora Árpád-kori

82 CS. SÓS Ágnes 1971, 117.

83 HAMPEL József 1907, 184. 17. tábla 1, 74. sír.

84 KRALOVÁNSZKY Alán 1957, 2, 180. 72. j.

85 SZÓKE Béla 1959, 39.

nyitott pántgyűrűkben kell keresni. A bekarcolt és poncolt díszítésűek későbbiek, mint a díszítetlenek.⁸⁶

A zártfejes pántgyűrűk már a 10. század végi és a 11. századi temetkezésekből ismeretesek,⁸⁷ Várfalváról Roska Márton közöl egyet.⁸⁸ A zabolai temetőből előkerült zártfejes pántgyűrűk fejlettebb típust képviselnek. A kör alakú pecsételőn gyakori a keresztdíszítés. A poncolt díszek, árkolások azt mutatják, hogy a nyitott, fejes pántgyűrűk díszítő elemeket őrizték meg.

A rekeszes fejű pántgyűrű a gyűrűk legfejlettebb típusát képviseli. A zabolai temetőben 4 darab került elő s ezek analógiáját megtaláljuk a 11. századi halimbai temető 405. sír gyűrűjében.⁸⁹ Ez a gyűrűtípus ismeretes a bjelobrdoi 11. századi temető egyik sírjából is.⁹⁰ A következő században úgy látszik, hogy használata elterjedtebb. Erdélyben az eddig ismert kora középkori 11. századi temetőkből még nem került felszínre. Ezeket a foglalatosságot gyűrűket Hampel bizánci eredetűnek tartja.⁹¹

A csavartgyűrű a korai Árpád-kor kedvelt ékszere. A 11. században használata általános. Így megtaláljuk a bjelobrdoi,⁹² Erdélyben a várfalvi⁹³ és a vajdahunyadi⁹⁴ temetők sírjainak mellékleteiben. A zabolai temetőből aránylag kevés került elő. Ennél kedveltebb volt

86 SZŐKE Béla 1962, 63, 96.

87 SZŐKE Béla 1962, 98; SZÉLL Mária 1941. V. táblázat, B 12–14. ábra.

88 ROSKA Márton 1914, 8, 3. kép 4–4a.

89 TÖRÖK György 1962, XLIV. táblázat.

90 HAMPEL János 1907, 431.

91 HAMPEL János 1907, 67. táblázat 1–3, a, b, c.

92 HAMPEL János 1907, 43. táblázat, 10–11. ab ábra.

93 ROSKA Márton 1914, 8. kép 7.

94 ROSKA Márton 1913. 3. kép 4.

a foglalatós fejű gyűrű. Ezt is inkább a nők viselték: 12 db (a 14., 37., 53., 55., 77., 109., 153., 154., 156., 163., 165., 180. sírok), a férfiak kevésbé, 4 db (8., 15., 27., 52. sírok) és a gyermekek, 1 db (a 117. sír).

A temetőt használó közösség tagjai övet viseltek, ezt bizonyítja a 45., 77. és a 141. sírokban talált három csat. A 45. férfisír pajzs alakú vascsatja korai típus és a bihari soros temető 7. sírjából⁹⁵ is ismeretes. A 141. női sírból előkerült négyszögletű vascsat analógiáját megtaláljuk a pilini-sírmányhegyi 11. századi temető 63. sírjának a vascsatjában.⁹⁶ A 77. női sír vázának a háti csigolyán előkerült bronzcsatot ismerjük a Szabadka (Subotica) melletti Hingadomb 11. századi temetőjének a leletanyagából.⁹⁷ A medencén talált áttört szívidomú kiképzésű bronzcsat a korai Árpád-kor pitykéire emlékeztet.⁹⁸ Hasonlót közöl Török a halimbai 10. századi temető 852. sírjából.⁹⁹ Az övek anyagára vonatkozólag nincs adatunk, de valószínű bőrből készültek. A 172. férfisírban talált vaslemez is övtartozéka lehetett. Erre utal az a tény, hogy a medence fölött volt. Zalaváron, a 19. sírban is előkerült egy vaspánt, amelyet a temetőt közlő Tettamanti Sarolta szintén öv tartozékának tart.¹⁰⁰

A temetőt ásató Székely Zoltán szerint a 130. gyermek sír rozettája egy korai formára vezethető vissza¹⁰¹. Analógiáját a 10. századi halimbai temető 859. sírjának rozettájában keresi¹⁰². Halimbán a rozetta szintén gyermek sírban, ugyancsak a nyaki részen került elő, s nyak-

95 HAMPEL János 1907, 7. táblázat 19.

96 HAMPEL János 1907, 70. táblázat.

97 SHAFARIK Olga – SCHULMANN Mirko III. táblázat 1.

98 HAMPEL János 1907, 19. táblázat 2–5.

99 TÖRÖK György 1962, XII. táblázat, 852. sír.

100 TETTAMANTI Sarolta 1971, 227.

101 SZÉKELY Zoltán, 1994, 288.

102 TÖRÖK György 1962, VIII. táblázat, 1–2, XIII. táblázat,

díszként használták. A zabolai rozetta ennél plasztikusabb, díszesebb, s kinyílt virág formáját mutatja. Halimbán a nyakékszer és a gyöngy használata csak a korai (I. fázis) gyermek és női sírokban fordul elő, de nem általános szokás.¹⁰³

Negyven év távlatából Székely Zoltán állításainak egy részét Benkő Elek, napjaink tudományos eredményei alapján, átértékelte.¹⁰⁴ A távolsági kapcsolatok szempontjából a zabolai temető 130. számú gyereksírjában, az áll alatt talált, a ruhakivágás összefogására szolgáló, ón-ólom ötvözetből készült kerek, töredékes kapcsot nagyon lényegesnek tartja (19. ábra), amely mind anyagát és előállítását, mind pedig viseletmódját tekintve egyértelműen nyugati eredetű tárgytypus a 12–13. század fordulójától kezdve. Elterjedése szorosan összefügg a 12. század végi divatváltozással, amikor Közép- és Nyugat-Európában egy egyszerű, hosszú, egyenes szabású ruha (Cotte¹⁰⁵) tűnt fel (20. ábra), melynek nyakkivágásához függőleges hasíték tartozott; ezt a hasítékot az áll alatt rendszerint fémcsat fogta össze. A módosabbak nemesfém-ből (elsősorban ezüstből) készült, esetenként ékkövel és felirattal ellátott csatokat használtak, a köznép körében ennek olcsóbb, ón-ólom ötvözetből tömegesen öntött változatai forogtak (16/1. ábra). Figyelemre méltó, hogy később egy

103 TÖRÖK György 1962, 28.

104 BENKŐ Elek 2010, 229.

105 „(franc., ejtsd: kott ardi) vagy csak Cotte, középkori ujjab köntös, melyet minden rangú asszony és férfi hordott. A 12. században a C. férfiaknál hosszú, a térdeken alul nyúló, elől kissé felhasított s csaknem mindig övezetes volt. A 13. században sokszor csuklyával látták el, a 14. és 15. században szűk, a mellén erős bélésű, elől begombolt ruhává vált, mely a comb felén túl ritkán ért. Az asszonyoknál a C. a 10. és 11. században vászon alsó ruha, felső ing-féle volt, de második ruhaképen a köpönyeg alatt övezve is viselték. A 18. században a C. valóságos ruhává lesz, a kézcuklónál szoros ujjakkal, uszálylyal, s vagy övezetes vagy övezetlen volt, mignem a 14. és 15. században ismét alsó ruhának vették.” (A Pallas Nagy Lexikona *Cotte-hardie* címszó. <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/022/pc002241.html> Letöltve 2015.10.14.)

másik, a Székelyföld peremén fekvő, templom körüli temetőben is előkerült egy olyan, 14. századi gyermeksír, ahol a ruha nyakát kerek ón-ólom csat zárta (Magyarzsákok, templom körüli temető, 11. sír). Érdekes, hogy mindkét esetben fiatal gyermeket temettek el, egy feltehetően felnőtt számára készült ruhában.¹⁰⁶

A sírokban edényt nem helyeztek el. A két edényperem töredéke a temető területén került elő, de nem köthető egyetlen sírhoz sem. Az egyesre metszett peremű, s az árkolásos díszítésű edények már a 11. századra is jellemzők, amint ezt a zalavár község I. számú temetőjében talált edények bizonyítják.¹⁰⁷

A 192 sír közül 22 sírban került elő pénz. A pénzt egyformán helyezték a férfi (12., 18., 19., 21., 23., 79., 84., 85., 120., 126., 185.), a női (37., 53., 154., 163., 180., 188.) és gyermek (49., 50., 80., 82., 184.) sírokban. Még több sírban is volt pénz. Erre mutat a szemre és a fogakon észlelt zöld folt. A pénzt a szemre vagy a szájba helyezték. Egy esetben az érem a medencén került elő (53. sír). Az érmek megoszlása: 4 db II. Géza (1141–1162), 14 db III. István (1162–1172) és 2 db III. Béla (1173–1194) idejében kibocsátott ezüst dénár. A pénzek nem voltak átvilyasztva, ezért nem ékszerként, hanem „halotti obulusként” vagy túlvilági kapupénz-ként kerültek a sírba. A szokás, amely szerint a halott sírjába pénzt helyeznek, már a 11. század elejétől kezdve általánossá vált,¹⁰⁸ a 13. századtól pedig a Kárpátokon túli területeken is fellelhető.¹⁰⁹ Magyarországon alakult ki és innen terjedt át a szomszédos, cseh-morva területekre.

106 BENKŐ Elek 2010, 229.

107 TETTAMANTI Sarolta 1971, 12. kép 1–3, 13. kép 1–2.

108 SZŐKE Béla 1962, 55–59, 91–92.

109 DINU, V. Rosetti 1971, 189.

JÁNOS
TÁRSASÁG

A temető egységes, társadalmi vagy népi különbözőségeket nem mutat. Melléklet 71 sírban, tehát a sírok egyharmadában kerültek elő. A leletanyag aránylag gazdag, elég sok pénz került elő, különösen III. István idejéből. Több ékszerrel csak 3 sír rendelkezett (53., 77., 184.), ezek közül kettő nő, egy pedig gyermeksír volt.

Ami a temető benépesedését illeti, erre nézve biztos támpontot az érmek adnak. A legkorábbi érem II. Géza (1141–1162) ezüst dénárja az északi, a keleti és a nyugati szélén került elő. Ez arra utal, hogy a temető egész északi felében egy időben kezdtek temetkezni. Az észak–dél irányban húzódó üres sáv mintegy kettőbe osztja a temetőt, az érmek megoszlásából viszont arra következtethetünk, hogy az északkeleti részben korábban kezdtek temetkezni. A temetkezés idejének a felső határát jelzik a III. Béla (1173–1196) által kibocsátott érmek, amelyek a temető északi és keleti részében kerültek elő, II. Géza és III. István pénzeit tartalmazó sírok szomszédságában. A temetkezésnek a 13. századba való átnyúlását érem nem bizonyítja. A temetőbe kb. 30-40 családból álló közösség temetkezett, mintegy 70-80 évig.¹¹⁰

Ami a temető népességének társadalmi szerkezetét illeti, helytálló következtetéseket levonni a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem könnyű feladat. Ez ideig még nem került felszínre az ide temetkező népesség települése, amely fényt vethetne a korabeli gazdálkodás jellegére, annak struktúrájára. Feltehető, hogy megtelepült életmódot folytató népességgel van dolgunk, olyannal, amelynek alapfoglalkozása az állattartás mellett a földművelés lehetett. Ugyanakkor a háziipar különböző ágait, többek között a fazekasságot is űzhette; ezt látszik bizonyítani a két edénytöredék. Ami az ékszereket illeti, ezek a Kárpát-medencében ebben a korban a kereskedelem útján mindenhová eljutó általáno-

110 SZÉKELY Zoltán 1994, 288.

san elterjedt típusokat képviselik. A közösségen belüli társadalmi rétegződés nem állapítható meg. A két vagy több ékszerrel rendelkező női, vagy az egyetlen gyermeksír, nem bizonyíték a társadalmi megosztásra. Nincs olyan sír, amely gazdag sírmelléklete révén kiválna a többi közül. Nem mutatható ki a nagycsalád temetkezési sorrendje sem. A viszonylag nagyszámú érem arra enged következtetni, hogy a közösség rendezett gazdasági viszonyok között élt. Az egész leletanyag a kora középkor köznépre jellemző, ennek azonban a 11–12. századi társadalomtörténeti fejlődése még nem eléggé tisztázott. Ez a megállapítás különösen Délkelet-Erdélyre helytálló, ahol az ilyen irányú kutatások csak a kezdet kezdetén vannak.

A temető területén nem sikerült templom egyértelmű nyomait kimutatni, jóllehet kis-méretű fatemplom számára elegendő üres felületet találhatunk a Tatárhalmon, azonban ez az alaktalan folt önmagában nem perdöntő. A zabolai sírmező északi szélénél mutató üres foltot akár a dombtető erőteljes eróziója is okozhatta, ugyanakkor felvethető, hogy használata kezdetén egy majdani templom számára üres területet tartottak fenn. A rendelkezésünkre álló információk alapján a temetőt inkább köznépi jellegűnek tekintjük, olyan sorokba rendeződő, nem templom körül létesített temetőnek tehát, amelyekbe az Árpád-kori köznép temetkezett az ezredforduló táján és az azt követő évszázad folyamán.

E temetők kezdete a Kárpát-medencében rendszerint még a 10. századra vagy az ezredforduló tájára nyúlik vissza, és a 11. század folyamán végig használatban maradtak. Sírjaikban Szent László pénzei még rendszeresen megtalálhatók, ám Kálmántól kezdve a pénz-mellékletek egyre ritkábbak lesznek, és II. Béla koránál későbbi veretek rendszerint nem is fordulnak elő bennük, a legszorosabb összefüggésben azzal a folyamattal, ahogy a köznép – legkésőbb a 12. század közepétől – már templomok köré temetkezett. A zabolai temető különlegessége éppen itt mutatkozik meg, ugyanis a benne előforduló pénzek lényegesen

későbbiek a köznépi temetők szokványos záró éremanyagánál, és e késői keltezés a többi sírmelléklet (öntött, magas rekeszű fejesgyűrűk, nagyméretű S végű hajkarikák, csatok) is megerősíti. A hagyományos, tehát e temető feldolgozása és értékelése során alkalmazott, illetve a román szakirodalom által is átvett meghatározás szerint e pénzek II. Géza, III. István és III. Béla magyar királyok denárai, amelyek így közvetlen történeti forrásként összefüggésbe hozhatók lennének az erdélyi német telepítés II. Géza kori kezdeteivel, egyben Erdély településtörténete jelentős átrendeződésével. Az Árpád-kori érmek ma használatos, Huszár Lajos-féle katalógusa és az utóbbi évek numizmatikai kutatása azonban ezt a túlságosan is világos képet árnyaltabbá tette, amennyiben kiderítette, hogy a zabolai temető pénzeinek többsége felirat és királynév nélküli, anonim denárnak bizonyult (112., 117a., 127., 140., 149., 164., 171.), amelyek pontosabb keltezése a 12. századon belül csak hozzávetőlegesen lehetséges¹¹¹. Az egyetlen biztosan uralkodóhoz köthető éremtípus a zabolai temetőben III. Béla egyik dénárjának több példánya volt.¹¹²

A középkori Magyarország területén a legkésőbb II. Béla érmeivel záródó „köznépi” temetőkben anonim denárok még nem fordulnak elő, ezek keltezése tehát alapvetően a 12. század második felére valószínűsíthető.¹¹³

Székely Zoltán kezdettől fogva úgy vélte, hogy Zabolán egy magyar falu köznépi temetőjére bukkant, mely falu lakóit az Árpád-házi uralkodók telepítették Erdély délkeleti határainak őrzésére (hivatásukat a sírokban szórványosan előkerülő vas és csont nyílcsúcsok is érzékeltették). E feladatot tőlük a 12–13. század fordulóján az orbai székelyek vették át, mely váltás – Székely Zoltán szerint – a két temető felhagyását is eredményezte. Másra

¹¹¹ KOVÁCS László 1997, 76.

¹¹² BENKŐ Elek 2012, 120.

¹¹³ KOVÁCS László 1997, 76.

nem is gondolhatott, hiszen az 1224. évi Andreanum rendelkezése a sebusi (tehát Szászsebes környéki) székelyek földjét az erdélyi német hospesek és a szebeni ispán joghatósága alá rendelte, amit úgy értelmezhetünk, hogy a sebesi székelyeket nem sokkal korábban telepítette a király Sepsiszék területére. Ezek alapján arra lehetett következtetni, hogy az ettől keletre eső Orbaiszék területére sem költöztethették korábban a (Szász)-orbó környéki székelyeket. E szilárd történelmi forráson nyugvó, logikusnak tűnő gondolatmenetet a régészeti kutatás további – lassú – fejlődése részben árnyaltabbá tette. Az újabb kutatási módszerek eredményei alapján kiderült, hogy a zabolai temetőben, akár csak a petőfalviban is, II. Géza és III. István biztosan meghatározható, királynévvel is ellátott veretei nem fordulnak elő, másrészt pedig a többi lelet sem keltezhető a 12. századnál korábbra, ami az egész Kárpát-medence legkésőbbi köznépi temetőivé teszi őket. A temető leletanyagában az öntött, kiszélesedő fejű karikagyűrűk és a magas rekeszű fejesgyűrűk, valamint a csatok a legfiatalabb tárgyak.¹¹⁴ A zabolai temető csavart huzalú, nagy, S végű hajkarikája a magyar köznépi temetők kései szakaszát idézi.

Benkő Elek szerint a templom körüli temetők nemzetközi és magyarországi kutatásában jelentős szemléleti-módszertani újdonságok tűntek fel, melyek a zabolai temető esetében is megfontolandónak bizonyultak.¹¹⁵

A háromkötetes *Erdély története* vonatkozó részét, majd az *Erdély rövid története* amannál jóval bővebb kora Árpád-kori fejezetét író Bóna István vetette fel először, hogy a zabolai temetőben nyugvó halottak az Árpád-kori Magyarország nyugati és déli peremvidékeiről idetelepített határőr székely-magyarok lehetnek¹¹⁶, akik archaikus temetkezési szokásai-

114 PARÁDI Nándor, 1975.

115 BENKŐ Elek 2012, 121.

116 BÓNA István 1988, 227.

kat¹¹⁷ Erdélyben egy ideig még megőrizhették. Hasonlóan kései jellegű, határörökhöz kapcsolt köznépi temető került elő Zala megyében, tehát a korai székelyekhez történetileg és nyelvtörténetileg is kapcsolódó területről, ahol a temető legkésőbbi veretei II. Béla denárai voltak. Bóna ezt a lehetőséget tovább árnyalta, amikor a régi éremmeghatározásokra támaszkodva rámutatott arra, hogy a későbbi Szászföldön a templom körüli temetők legkorábbi érmei Kálmán és az őt követő uralkodók veretei, míg a zabolai temető II. Géza érmeivel indul. Ez magától kínálta azt a hipotézist, hogy a 11–12. század fordulója táján a későbbi Királyföld területére telepített székelyeket éppen akkor, II. Géza korában költöztetik keletre, amikor a beköltöző szász hospesek első nagy hulláma elérte Dél-Erdélyt, tehát e temetők és éremmellékletei világos régészeti bizonyítékai lennének a Szászföld népességcseréjének¹¹⁸. E látványos és helytálló képet utóbb néhány újabb keletű részlet bizonytalanlanná tette. Egyrészt kiderült, hogy zabolai típusú temetővel nem csak Erdély peremterületein kell számolnunk (Segesvár-Reisselberg)¹¹⁹ – bár itt a még le nem zárt ásatások nem tárták fel a temető ama fokozatosan sűrűsödő részét, amely esetleg korai templom alapfalait rejtheti. Ugyanakkor nemcsak azt derítette ki a numizmatikai kutatás, hogy a II. Gézának tulajdonított érmék valójában közelebről meghatározhatatlan 12. századi magyar denárok (Zabolán és Petőfalván éppúgy, mint a szászföldi templomok alatti korai temetőkben)¹²⁰, hanem azt is, hogy az utóbbi helyekről (pl. Szászfehéregyházáról) eddig Kálmán király denáraiként ismert pénzek is hasonló 12. századi veretek.¹²¹ Mindez a székelyek

117 BÓNA István 1989, 153–154.

118 BÓNA István 1991, 1529–1536.

119 HARHOIU, Radu – BALTAG, Gheorghe 2006.

120 BENKŐ Elek 1993; KOVÁCS László 1997.

121 IONIȚĂ et al. 2004; IONIȚĂ Adrian 2005, 221.

fokozatos keletre költöztetésének látványos régészeti bizonyítékát jelentősen meggyengítette, sőt, zavarba ejtő új helyzetet teremt egy olyan, kronológiai szempontból egységesnek tűnő régészeti horizont kirajzolódásával, amely nemcsak a mai Székelyföld jelentős részét öleli fel, hanem a Szászföld bizonyos területeit és a Barcaságot is. Ez a horizont alapvetően kronológiai szempontból tűnik egységesnek, melynek kora a 12. századi anonim denárok közelebbi időrendjét érintő újabb kutatások szerint talán közelebb áll a 12. század második feléhez, illetve III. Béla korához, mint II. Gézáéhoz. Azonban lényegesen nagyobb problémát jelent e leletkör történeti és „etnikai” értékelése.

A jelenlegi ismereteink és a kutatási eredmények alapján feltételezzük, hogy e vidék, a 12. századi Délkelet-Erdély etnikai és szervezeti képe koránt sem volt egységes. E vegyes népességű és szervezetű területen nem választhatjuk el egymástól a vármegyei magyarokat és a székelyeket. Ezidáig nincs olyan régészeti adatunk, mely azt igazolná, hogy a székelyek még a 12. század előtt kerültek volna Erdélybe. A régészeti leletek általában a kutatott terület lakottságát és ennek kronológiai kereteit világítják meg. Az eredet kérdésében valamivel többet az embertani vizsgálatok nyújtanak.¹²²

A Természettudományi Múzeum Embertani Tára munkatársai közreműködésével, Fóthi Erzsébet vezetésével 2007–2008 folyamán elkészült a Székelyföld valamennyi, értékelhető sírszámú középkori temetőjének az embertani vizsgálata. A munka az egyes csontvázak antropológiai adatait egybe kívánta vetni a feltárásról készült régészeti dokumentációval, ami legalább két, nem várt nyereséggel járt. Egyrészt kiderült, hogy a zabolai és a petőfalvi temetőből az eddig ismertnél nagyobb mennyiségű, részben még vizsgálatlan embertani anyag áll a kutatók rendelkezésére, másrészt az is kiderült, hogy az eredeti, részle-

122 BENKŐ Elek 2012, 63.

JÁNOS
TÁRSASÁG

tes régészeti dokumentáció számos új régészeti megfigyelés lehetőségét rejti magába. Ez utóbbiak alapvetően a temető jellegével kapcsolatosak. Az egyes ásatási szelvények digitalizálása és összeillesztése nyomán előálló, a korábban publikáltaknál jóval részletesebb térképekről kiderült, hogy a zabolai sírmező a többretegűség kezdeti, de világos nyomait mutatja. A temetők széle felé megfigyelt rendellenes fekvésű vagy zsugorított testhelyeztetű vázak – az újabb kutatási eredmények értelmében – jól beilleszkednek az Árpád-kori sírsorokba, csontanyaguk állaga sem tér el a környező temetkezésektől. Ezek alapján Benkő Elek, Székely Zoltánnal ellentétben, nem tekinti feltétlenül kora bronzkorinak őket. Véleménye szerint a kora Árpád-kori temetők széle felé babonás okokból rendellenes testhelyzetben, gyakran zsugorítva eltemetett halottak többsége a szakirodalom szerint nő. E halottaknak a megszokottól eltérő, a temetést végzők tudatosságára utaló testtartása és periférikus helyzete (rendszerint a temető szélén, gyakran a temető északi oldalán kerülnek elő a kérdéses sírok) azt sejteti, hogy babonás meggondolás, talán a boszorkányoktól való félelem áll e rendhagyó eljárás mögött.¹²³ Ezen feltételezést fenntartásokkal kell kezelnünk, annál is inkább, mivel a K. Zoffmann Zsuzsanna által végzett antropológiai elemzés, amint már korábban utáltunk rá¹²⁴, egészen más eredményre jutott. Egy középkoros régész részéről elég merész vállalkozás őskori leleteket átértékelni, annál is inkább, mivel a zabolai zsugorított sírban egy jellegzetes kora bronzkori edénymelléklet is volt.

A zabolai temető „korai” és „pogány” voltának bizonyítékát látta a korábbi kutatás az egyes sírok „állatcsontmellékleteiben” is. Az embertani anyag feldolgozása során további ilyen mellékletre is bukkantak. Ezek igen változatos jellegűnek bizonyultak (ló, szarvas-

¹²³ BENKŐ Elek 2012, 121.

¹²⁴ K. ZOFFMANN Zsuzsanna 1994, 307.

marha, sertés csontjai), ami azt sejteti, hogy nem valós sírmellékletekről, hanem a sírokkal megbolygatott őskori telepnyomokból, illetve kultúrrétegből származó, másodlagos helyzetű leletekkel állunk szemben. Véleményünk szerint határozott választ a csontanyag pontos korának meghatározása nyomán mondhatunk.

A zabolai temető egy olyan – az esetek döntő többségében elpusztult – hiányzó láncszem, amely a templom körüli temetők kialakulásának jobb megértéséhez járul hozzá. Ismeretes Szent Gellért legendájának sokat idézett része, ahol a szent életű csanádi püspök egyházmegyéjét látogatva felszentelte az építendő templomok helyét, illetve azon közösségek temetőit, amelyek templomot kívántak emelni.¹²⁵ A szövegösszefüggés alapján kétségtelen, hogy már keresztény közösségek temetőiről volt szó (keresztény temető és templom korábbi pogány temető helyén a kánonjog értelmében nem is létesülhetett), akik valamilyen – nyilván elsősorban anyagi és szervezési – okból még nem jutottak el a templomépítéshez, de a templom helyét már kijelölték. Ha egy ilyen temető területén a templom végül megépült, annak alapozása már óhatatlanul sírokat vágott el, különösen akkor, ha a temető megnyitása és az építkezés között hosszabb idő telt el, és így a temetkezések valamelyest már belenyúltak a templom számára kihagyott üres részbe, illetve ha a falu az eredetileg tervezettnél nagyobb templomot emelt. A korai, sorokba rendeződő temető sírjainak többségét utóbb a többbrétegűvé és egyre mélyebbé váló temetkezések általában elpusztították, az ásatások azonban rendszerint kimutatják, hogy már a legkorábbi templom alapfalaival csontvázakat bolygattak meg anélkül, hogy ennek a legkorábbi temetőnek a jellegét általában meg lehetne állapítani.

125 „Igitur in festivitate beati Iohannis Baptiste facta predicatione et data benedictione, accesserunt ad episcopum quasi centum viri, postulantes sibi sanctificari loca pro” K 09 44 Benko 3.indd 229 2010/6/2 11:34:27.

Zabola esetében, valamilyen okból (13. század eleji kun betörések vagy esetleg a tatárjárás miatt) a temetőt még a szilárd anyagú templom megépítése előtt felhagyták, így a máshol alig tanulmányozható korai periódus kivételesen jól szemlélhető¹²⁶.

A temető embertani vizsgálatának egyik fontos eredménye az, hogy – jóllehet az antropológiai anyag alapvetően europid vonásokat mutat – csaknem minden jellegzetes részlet esetében enyhe mértékben mongolid nyom érzékelhető a férfi és a női koponyák többségén. Az europidokra jellemző átlagtól a mongolidokra jellemző átlag felé történő enyhe eltérésből arra lehet következtetni, hogy e népesség kialakulása olyan területen mehetett végbe, ahol a 12. századot megelőzően a túlnyomó lélekszámú, hosszú koponyájú europid lakosság kisebb lélekszámú ázsiai eredetű lakossággal élt együtt. A mongolidokra jellemző jegyek halvány és sporadikus előfordulása alapján ennek az együttélésnek több generációval, talán több évszázaddal a zabolai megtelepedés előtt kellett történnie. Ennek közelebbi helyére és történeti kontextusára azon temetők kora és elhelyezkedése utalhat, amelyek a tíz koponyaméret középértékére épülő, ún. Penrose-távolság alapján a zabolai temető legközelebbi párhuzamai.

A zabolai temető párhuzamai a következők: a legszorosabb összefüggés az ábrahámi (Szlovákia) kora Árpád-kori temetővel mutatható ki¹²⁷, majd Mikulčice I. és IV. 9. századi, templom körüli temetője következik, ezt követi Zalaszabar-Borjúállás Karoling-kori, templom körüli temetője (9. század második fele), majd Vörs-Papkert avar kori és 10. századi sírjai, Mikulčice II–III., Garabonc-Ófalu I. (Karoling-kori köznépi temető, 9. század második fele), az Árpád-kori halimbai temető, Petőfalva, Ptuj (Szlovénia) kora középkori

126 BENKŐ Elek 2012, 123–124.

127 STLOUKAL, Milan – HANÁKOVÁ, Hana 1971, 57–131.

temetője, Sopronkőhida (9. század), Jászdózsa-Kápolnahalom és Zalavár-Kápolna Árpád-kori, templom körüli temetője¹²⁸.

A fenti eredmények alapján elmondhatjuk, hogy a zabolai temetőben végső nyughelyére lelt népesség Erdélyben nem számít ún. „öslakosnak”, tehát nem helyi fejlődés nyomán alakult ki, hanem az Árpád-kori Magyarország távoli területeiről jutott ide. Mindez – a kutatás jelen stádiumában – azt sugallja, hogy a zabolai temető népességében, miként az udvarhelyszéki Árpád-kori templom körüli temetők halottaiban is, székelyeket lássunk.¹²⁹ Azt azonban kiemeljük, hogy a székelyek feltételezett török eredetét sem a régészeti emlékek, sem pedig az embertani vizsgálatok eredményei nem támasztották alá.

Az embertani elemzések arra utalnak, hogy a zabolai temető népe antropológiai párhuzamait a Kárpát-medence nyugati részének avar kori és Karoling-kori népességének körében találták meg, ahol a 12. század előtt a nagyobb lélekszámú, hosszú koponyájú európaiak, kisebb számú ázsiai eredetű lakossággal éltek együtt. Ez az együttélés jóval korábban, talán több évszázaddal azelőtt történt, mielőtt ez a népesség Háromszékre betelepedett.

A perdöntő eredmények eléréséhez további kutatásokra, embertani leletekre van szükség. A székelyek korai történetét nem a hun korig, hanem az avarok és korai magyarok koráig, még 895 előtt a Kárpát-medencébe költöző, magyar nyelvű népcsoportok ideérkezéséig lehet nyomon követni.¹³⁰ Az is feltételezhető, hogy katonai feladataikat, melyért szabadságjogokat kaptak, kezdetben a Kárpát-medence nyugati, délnyugati, valamint déli peremvidékén teljesítették (Pozsony megye, Moson és Sopron megye, Vas és Zala megye, Somogy megye, Tolna megye, Dráva-Száva köze).

128 RITOÓK Ágnes 2005, 115–123.

129 BENKŐ Elek 2012, 124.

130 BENKŐ Elek 2012, 430.

A rendelkezésünkre álló hiteles adatok szerint Erdélyben a székelyek nem voltak „ősfoglalók”, legkorábbi itteni jelenlétük a 12. századtól mutatható ki. A székelyek tehát nem szabad akaratukból, hanem királyi parancsra telepedtek le mai szálláshelyükre.

A zabolai temető esetleges párhuzamait a Székelyföld központi területeiről nem ismerjük. Ez a körülmény – Benkő Elek szerint – pedig azt jelzi, hogy az Árpád-kor második felében a templom nélküli keresztény temetők már a középkori Magyarország e távoli peremvidékén is anakronizmusnak számítottak.¹³¹

131 BENKŐ Elek 2012, 435.